

PUHEEN- JA KIELENTUTKIMUKSEN KENTÄLTÄ

Koonnut Lea Nieminen

100-vuotiaan Suomen kielet

Suomen perustuslaki nimeää erikseen viisi kieltä, joiden aseman se määrittelee muita kieliä tarkemmin. Suomen kansalliskielet ovat suomi ja ruotsi. Sen lisäksi perustuslaki takaa saamenkielisille oikeuden käyttää kieltään asiointikielenä, viittomakielisille oikeuden saada tulkkauspalvelua sitä tarvitessaan ja romanikielisille oikeuden kehittää kieltään ja kulttuuriaan. Mitä viimeaikaiset väitöskirjat kertovat näistä kielistä?

Tämän päivän suomen kielen tutkimus on monimuotoista ja monitieteistä, monella tavalla soveltavaa ja tuoreita näkökulmia tarjoavaa, ja sillä on paikkansa myös yhteiskunnallisessa keskustelussa. Taannoin Aamulehti ilmoitti siirtyvänsä jatkossa käyttämään sukupuolineutraaleja nimityksiä. Samaa keskusteluun kielen sukupuollittuneista merkityksistä liittyy myös Mila Engelbergin väitöskirja *Yleispätevä mies* (2016).

Engelberg osoittaa harhaluuloksi sen, että suomi olisi erityisen sukupuoleton kieli, vaikka meillä ei olekaan erillistä *hän*-pronominia miehille ja naisille eivätkä sanat jakaudu feminiini- ja maskuliinisiin. Itse asiassa genuksettomuus saattaa jopa lisätä kielen maskuliinisuutta, koska silloin kieli ei edellytä erillisten feminiinisten muotojen käyttöä. Sellaiset ilmaukset kuin *veljeillä*, *uskottu mies* ja *olla oma herransa* osoittavat, että kieleemme sisältyy geneeristä maskuliinisuutta: miessukupuoli on ikään kuin oletusarvo, vaikka ilmauksia voidaan käyttää yhtä hyvin myös naisista. Neutraaleiltakin näyttävät ilmaukset kuten *hän* ja *ihminen* ovat Engelbergin tulosten perusteella merkitykseltään piilomaskuliinisia. Erityisesti miehet tulkitsevat naisia useammin näiden sanojen viittaavan mieheen eikä naiseen. Engelberg on havainnut, että *mies*-sanaa käytetään nykyään yhteyksissä, joissa tekijään voitaisiin viitata *hän*-pronomiinilla. Tästä hän onkin päättellyt, että *mies* olisi pikkuhiljaa siirtymässä pronominiksi ruotsin *man*-sanan mallin mukaan.

Monimuotoisuuden ja -tieteisyyden sekä soveltavan otteen esiinmarssi ei tarkoita kielen perustutkimuksen kuolemaa, minkä todistaa esimerkiksi Tanja Toropaisen (2017) morfologinen analyysi Agricolan yhdyssanoista ja yhdyssanamaisista ilmauksista. Tutkimuksessaan Toropainen havaitsi, että Agricolan yhdyssanojen rakenne eroaa tämän päivän suomesta merkittävästi. Käytämme paljon vähemmän sentyyppisiä yhdysverbejä kuin *uloskäydä* tai *yltäkullata*, ja yhdysadverbeista monet (esim. Agricolan *sitävarten*, *juuriniin*) kirjoitetaan nykyään erikseen. Agricola käytti suomennoksissaan paljon käännöslainoja, mutta Toropainen päättelee, että lainaaminen ei rajoittunut vain yksittäisiin sanoihin vaan kattoi kokonaisia sanatyyppejä. Tutkimuksesta selviää myös, että Agricola on kirjoittanut sanoja yhteen ja erikseen luultua systemaattisemmin. Erityisesti sellaiset kokonaisuudet, joiden merkitys on eriytnyt osiensa merkityksestä, hän on pyrkinyt kirjoittamaan järjestelmällisesti yhdyssanoiksi.

Vanhan kielen tutkimus edellyttää irrottautumista tämän päivän kielen normeista, minkä myös Toropainen nostaa esiin. Silti Toropaisen tutkimus kertoo jotain, mikä on nykykielellemmekin perin tuttua: yhdyssanojen kirjoitusasun horjunta on arkipäivää ja vieraan kielen vaikutusta suomeen pohditaan – jos ei muualla niin yleisönosastokirjoituksissa ainakin.

Ruotsin kieli ja sen tutkimus ovat vahvoilla. Suomenruotsi on kuitenkin huomattavasti harvinaisempi tutkimuskohde. Eveliina Tolvasen (2016) väitöskirjassa vertaillaan Suomen Kelan ja Ruotsin

Eläkeviraston tiedotetekstejä systeemis-funktionaaliseen käsitykseen nojaavan tekstianalyysin keinoin. Vertailun kielet olivat suomi ja suomenruotsi sekä ruotsi ja ruotsinsuomi.

Tolvasen tulokset tähdentävät suomenruotsin erityislaatu suhteessa ruotsinruotsiin. Analyysissä havaittiin, että suomenruotsalaiset tiedotetekstit olivat hyvin samankaltaisia vastaavien suomenkielisten tekstien kanssa. Ne kuvastivat perinteisiä viranomaisen ja asiakkaan rooleja: viranomainen päättää, myöntää ja maksaa, kun taas asiakas on lähinnä passiivinen edunsaaja. Sen sijaan Ruotsissa julkaistuissa teksteissä viranomaisen päätäväältä jää taka-alalle ja Eläkevirasto näyttäytyy ennemminkin asiakkaan auttajana. Tolvanen päättelee, että erilaiset kielelliset valinnat ovat osoitus erilaisista kulttuureista, joissa kielellä toimitaan. Suomenruotsalaiset tekstit ilmentävät siten suomalaista viranomaiskulttuuria ja noudattavat suomalaisen viranomaiskielen normeja. Kieli ei ole vain kieltä.

Saamelaiskielet tulivat lingvistisen tutkimuksen piiriin, kun unkarilainen jesuiitta ja kielitieteen harrastaja János Sajnovics julkaisi 1770 tutkimusmatkansa muistiinpanot, joissa hän esitteli saamelaiskielten ja unkarin samankaltaisuuksia todisteeksi kielisukulaisuudesta. Tämän jälkeen moni saamelaiskieli on valitettavasti hävinnyt tai tullut uhanalaiseksi. Kielenelvytys onkin avainasemassa saamelaiskielten säilymisessä.

Rauni Äärelän (2016) väitöstutkimuksessa analysoitiin pohjoissaamenkielisen kielipesän arkitointimintaa. Tutkimuksessa kuvataan, minkälaisissa toiminnoissa lasten saamen kielen käyttöä tuetaan ja elvytetään. Äärelän näkee kielipesän arjen sosiokulttuurisena kasvualustana, jossa lapset kasvavat osaksi saamalaista kieli- ja kulttuuriyhteisöä. Äärelän kielipesäpedagogiikkamallissa nivoutuvat yhteen arjen toiminnot, kielenoppiminen ja kulttuuriin kasvaminen.

Vaikka kielipesätoimintaa on ollut jo kolme vuosikymmentä, se ei ole vakiintunutta vaan edellyttää ohjaajilta sitoutumista, luovaa otetta, vahvaa kokemuspohjaa ja asiantuntemusta esimerkiksi opetusmateriaalin tekemiseen. Valtakunnallisia kielipesäohjeistuksia ei ole olemassa.

Viittomakielen tutkimus on vielä kovin nuorta puhuttujen kielten tutkimukseen verrattuna. Kieleksikin viittomakieli tunnustettiin vasta 1960-luvulla. Ensimmäinen suomalaista viittomakieltä käsitellyt väitöskirja tarkastettiin 2002. Viittomakielisessä yhteisössä kaksi- ja monikielisyys ovat arkipäivää. Jo lukutaidon oppiminen edellyttää viittomakieliseltä myös ympäristössä puhuttavan kielen osaamista. Laura Kanto (2016) perehtyi väitöstutkimuksessaan kuurojen vanhempien kuulevien lasten (KODA, Kids of Deaf Adults) varhaiseen kaksimodaaliseen kaksikielisyteen viittomakielessä ja suomen kielessä.

Kannon tutkimus paljasti kahdeksan KODA-lapsen kielenomaksumispolkujen sekä kielellisen syötöksen olevan hyvin erilaisia kolmen ensimmäisen ikävuoden aikana. Vaikka kummankin kielen sanavarasto oli erikseen pienempi kuin yksikielisillä ikätovereilla, kielten yhdistetty sanasto ylsi yksikielisten lasten sanavaraston tasolle, mikä pitäisikin ottaa huomioon monikielisen lapsen taitoja arvioitaessa: koko kielirepertoari on mukana kommunikoinnissa eikä kukin kieli erikseen. Jo vuoden ikäisinä puhutun ja viitotun kielen parissa kasvavat lapset osasivat mukauttaa kommunikointiaan keskustelukumppanin kielen mukaisesti: kuuron vanhemman kanssa lapset käyttivät enemmän eleitä ja viittomia kun taas kuulevan keskustelukumppanin kanssa ääntelyä ja sanoja. Myöhemmin puhutun kielen asema alkaa vähitellen dominoida ja viittomakieli vähemmistökielenä uhkaa jäädä taka-alalle.

Suomenruotsi, saamelaiskielet, suomalainen viittomakieli ja romanikieli ovat vähemmistökieliä. Näistä kuitenkin romanikieli on ainoa, josta ei ole lainkaan olemassa Suomessa tehtyä väitöskirjataseista tutkimusta. Toivottavasti lähitulevaisuus tuo tähän asiantilaan muutoksen. Romanikieli on kuitenkin yksi Euroopan suurimmista vähemmistökielistä, ja jo pelkästään siksi se ansaitsisi tulla osaksi tiedeyhteisöä - tutkittuna ja tunnustettuna.

- Engelberg, M. 2016. *Yleispätevä mies. Suomen kielen geneerinen, piilevä ja kieliopillistuva maskuliinisuus*. Nordica Helsingiensia 44. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-2086-1>
- Kanto, L. 2016. *Two languages, two modalities: a special type of early bilingual language acquisition in hearing children of Deaf parents*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 141. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9789526211770>
- Tolvanen, E. 2016. *Myndighetskommunikation på två språk – pensionstexter på svenska och finska i Finland och Sverige i ett systemisk-funktionellt perspektiv*. Turun yliopiston julkaisuja – Annales Universitatis Turkuensis Sarja-ser. Bosa - tom. 425 Humaniora. Turku: Turun Yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6663-9>
- Toropainen, T. 2017. *Yhdyssanat ja yhdyssanomaiset rakenteet Mikael Agricolan teoksissa*. Annales Universitatis Turkuensis C 439. Turku: Turun yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6875-6>
- Ääreä, R. 2016. *"Dat ii leat dušše dat giella" – "Se ei ole vain se kieli". Tapaustutkimus saamenkielisestä kielipestä saamelaisessa varhaiskasvatuksessa*. Acta Universitatis Lapponiensis 335. Acta electronica Universitatis Lapponiensis 203. Rovaniemi: Lapin yliopisto. https://lauda.ulapland.fi/bitstream/handle/10024/62619/%C3%84%C3%A4re%C3%A4_Rauni_ActaE_203pdfA.pdf?sequence=2